

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН ЄВРОПИ

О. О. Кикоть,
аспірантка кафедри
правового регулювання
економіки Київського
національного економічного
університету
імені Вадима Гетьмана

Питання відшкодування збитків як санкції за порушення господарських зобов'язань у праві європейських країн є надзвичайно цікавим в силу тривалого періоду його розвитку і застосування, що спонукає нас до детального його аналізу. Важливе значення в законодавстві і судовій практиці країн Європи має поняття виконання зобов'язання. Досить довгий час упродовж становлення і розвитку капіталізму в країнах загального та континентального права правові прецеденти містили застереження про невизнання неможливості виконання зобов'язання, оскільки зімчано прийнято було вважати, що виконання зобов'язання у грошовій формі здатне замінити будь-яке виконання. Зростаюча роль грошей призвела до появи у договорах «золотих застережень», відповідно до яких платіж за зобов'язанням мав відбуватися встановленою кількістю золотих монет або вагою золотого зливка. Сьогодні, в умовах, коли жодна валюта світу не прив'язується до золотого резерву, з'являються нові форми гарантійних застережень. Сталою практикою вже можна вважати поділ у договорі валюти платежу і валюти боргу, коли сторони, не бажаючи зазнавати втрат на курсі валют, заздалегідь визначають незалежну валюту, якою має сплачуватись боргове зобов'язання.

Хитка позиція валют на світовому валютному ринку призвела до зміцнення ролі виконання зобов'язання в натурі – принципу реального виконання договору. Варто зазначити, що багато уваги у нормативно-правових актах країн Європи приділяється формі виконання, а саме: грошове відшкодування або відшкодування в натурі (реституція). Для ряду країн, наприклад, Швейцарії, Польщі, Туреччини, жодних обмежень щодо конкретної форми відшкодування не передбачено, а сам вибір залишається на розсуд судових органів. Трохи інакшою є ситуація в Австрії і ФРН, де на законодавчому рівні закріплено відшкодування «в натурі», хоча збережено право кредитора вимагати повернення боргу виключно у грошовій формі [1]. При цьому варто зазначити, що відповідно до ст. 251 Цивільного кодексу ФРН винна особа має компенсувати збитки у грошовій формі у випадку неможливості виконання зобов'язання у натурі, а ст.ст. 252, 253 Цивільного кодексу ФРН передбачене відшкодування виключно у грошовій формі немайнових збитків [2].

Цивільним кодексом Австрії (ст. 1323) припускається грошове відшкодування у випадку неможливості відшкодування в натурі. Таке ж положення міститься у цивільному законодавстві Швейцарії [3]. При цьому радикально відрізняється законодавство Франції, де ст. 1142 Цивільного кодексу встановлюється виключно грошове відшкодування збитків [4]. Така ж форма відшкодування є характерною і для Італії.

Розпочати аналіз питання відшкодування збитків у країнах Європи доцільно з визначення дефініції цього поняття. Розглядаючи основні кодифіковані акти зазначених країн, переконаємося, що жоден з них не містить конкретного визначення поняття відшкодування збитків, незважаючи на те, що досить детально закріплюється склад збитків. Зокрема, у Цивільному кодексі ФРН відсутнє поняття збитків і від-

Викладено комплексний аналіз правового регулювання відшкодування збитків як санкції у господарських правовідносинах між суб'єктами господарювання європейських країн.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, відшкодування збитків, європейське законодавство

шкодування збитків, проте чітко прописаний обов'язок правопорушника відшкодувати завдані збитки. Відсутність визначення збитків є характерною і для французького законодавства.

Ключовим моментом, який відрізняє законодавство країн Європи від вітчизняного, є те, що поняття «збитки» і «шкода» є абсолютно тотожними, що спричинене лексичними особливостями романо-германських мов.

Законодавством Австрії, а саме, ст. 1293 Цивільного кодексу, визначено, що під збитками слід розуміти «будь-яку шкоду, що спричинена певній особі, її майну чи її правам». Тези, висловлені в правовій доктрині, є схожими, оскільки під збитками там розуміється «будь-яке зменшення майна». Цікавим в австрійському законодавстві є те, що до складу збитків не відносять упущену вигоду, тобто ті надходження, на які особа, що зазнала збитків, могла б розраховувати у випадку ненастання шкоди від порушення. Внаслідок останніх змін в законодавстві Австрії як шкода, так і упущена вигода мають відшкодуватись незалежно від форми вини заподіювача.

Відповідно до ст. 1149 Цивільного кодексу Франції під збитками розуміють втрати кредитора або вигода, яку він втратив. Відповідно до ст.ст. 1150-1151 зазначеного нормативно-правового акта компенсації підлягають виключно прямі збитки, передбачені або такі, що можуть бути передбачені договором. Непрямі, або похідні, збитки не підлягають відшкодуванню, оскільки порушення договірної зобов'язання за законодавством Франції передбачає відшкодування виключно матеріальної шкоди. Конкретні деталі відшкодування збитків встановлюються для окремих договірних правовідносин. Так, відповідно до ст.ст. 1721-1735 Цивільного кодексу Франції, якими регулюються відносини найму (оренди), наймодавець відповідає за недоліки речі, що виникли під час її використання за договором найму і зобов'язаний відшкодувати наймачеві шкоду, що виникла внаслідок цих недоліків. Наймач несе відповідальність у вигляді відшкодування збитків наймодавцеві за псування речі третьою особою, якій він передав річ; за неповідомлення наймодавця про виявлені недоліки речі; за погіршення і знищення речі, що сталися з його вини.

Наступним суттєвим питанням, що підлягає аналізу, є класифікація і склад збитків за законодавством країн Європи.

Серед теоретичних надбань німецьких правників, як і судової практики, поширеним є поділ збитків на прямі і непрямі (похідні). До прямих збитків належать: тілесні ушкодження, пошкодження речей, речові недоліки товарів або виробів, матеріальні збитки, яких зазнає кредитор у випадку порушення свого зобов'язання боржником. До похідних належать збитки, що виникають внаслідок, наприклад, вияву недоліку товару. Деякими науковцями, зокрема Г. Шварцом, було

висловлено окрему самостійну думку з приводу розуміння прямих і непрямих збитків. Так, під прямими збитками він розуміє негативні зміни, що сталися з конкретним правовим благом. Похідними збитками науковець називає інші втрати, спричинені «шкідливою подією». Можливість відшкодування похідних збитків пов'язана із наявністю прямого причинного зв'язку між діями і наслідками і виною у будь-якій формі [5, 540].

Продовжуючи розгляд питання класифікації збитків, зазначимо, що Г. Шварц був одним із теоретиків поширеної у Європі концепції «позитивного» та «негативного» інтересу, яка знайшла своє відображення в багатьох нормативно-правових актах європейських країн. В основі цієї теорії – співвідношення двох обставин: з одного боку, аналізуються збитки, що становлять різницю між ідеальним майновим станом при гіпотетичній відсутності шкоди і фактичним майновим станом з урахуванням шкоди; з іншого боку, береться до уваги зовсім абстрактна змодельована ситуація, коли суб'єкт, що зазнав збитків, взагалі не вступив би у договірні правовідносини і, відповідно, не розраховував би на настання певних позитивних наслідків [5, 537-538]. Варто зазначити, що для Австрії характерним є притягнення до відповідальності за «позитивний» інтерес, незважаючи на те, що ст. 878 Цивільного кодексу Австрії передбачено, що сторона у договорі, яка на момент укладення знала чи могла знати про неможливість виконання зобов'язання, має відшкодувати збитки стороні, яка мала «віру» у виконання договору. Для Франції виокремлення понять «позитивного» та «негативного» інтересу є не характерним.

Розглянувши класифікаційні основи відшкодування збитків, вважаємо за доцільне перейти до аналізу таких питань, як: склад збитків, місце упущеної вигоди в структурі збитків, особливості відшкодування немайнової шкоди.

За законодавством ФРН можна виокремити такі складові елементи збитків. Відповідно до Цивільного кодексу ФРН розрізняють матеріальні збитки – ті, що можуть бути виражені у грошовому еквіваленті і не перетинаються зі сферою немайнових прав особи, та немайнові збитки – ті, що пов'язані з немайновими втратами особи і підлягають відшкодуванню виключно у визначених законом випадках. Останніми змінами законодавства було запроваджено право особи, що зазнала збитків, на відшкодування незначної грошової компенсації за переживання нею душевних та фізичних страждань, спричинених правопорушенням.

Таким чином, відповідно до законодавства ФРН, юридичні особи не мають права на відшкодування немайнових втрат, зокрема, порушення ділової репутації, яких вони зазнали у зв'язку з порушенням виконання зобов'язання з боку контрагента.

Цікавим є те, що в законодавстві Австрії та Швейцарії втілені зовсім інші підходи до вирішення питання відшкодування немайнової (моральної) шкоди. Зокрема, Цивільний кодекс Австрії розмежовує поняття збитків і відшкодування завподіяної шкоди, включаючи моральну шкоду, упущену вигоду і ідеальну шкоду. Зауважимо, що суттєвою умовою компенсації моральної шкоди є відсутність договірних зобов'язань, оскільки остання може мати місце виключно у деліктних зобов'язаннях. Подібні положення містяться у Кодексі зобов'язань Швейцарії.

Варто зазначити, що для країн Європи характерним є розподіл відшкодування збитків у деліктних і договірних зобов'язаннях на абсолютні категорії. Це дає нам підстави зробити попередній висновок про те, що у судовій практиці зазначених країн мають місце факти відшкодування моральної шкоди юридичним особам у деліктних зобов'язаннях.

Наступним кроком належить визначити правовий статус «упущеної вигоди» у країнах Європи.

Цивільним кодексом ФРН (ст. 252) встановлюється, що відшкодуванню підлягає не тільки пряма шкода, а й упущена вигода, яка означає вигоду, що передбачалася у випадку гіпотетичного ненастання шкоди, або ж, навпаки, виконання винною стороною певних позитивних дій на користь особи, що зазнала збитків. Кодексом зобов'язань Швейцарії не передбачено прямої вказівки на відшкодування упущеної вигоди, проте вона входить до складу збитків. Відповідно до положень австрійського законодавства, при вирішенні питання про відшкодування упущеної вигоди береться до уваги такий фактор, як форма вини правопорушника. Так, необережність винної особи дозволить їй відшкодувати лише фактично завдані прямі збитки, тоді як прямий умисел має своїм наслідком повне відшкодування збитків разом з упущеною вигодою і моральною шкодою.

Зазначені вище нормативно-правові засади поширюються на відповідальність, що виникає з договірних зобов'язань. При цьому для європейських країн, як і для України, характерним є виокремлення, поруч із договірними, деліктних зобов'язань, що, в свою чергу, тягнуть за собою настання деліктної відповідальності.

Правову основу регулювання деліктів у Франції становлять ст.ст. 1382–1386 Цивільного кодексу, а також норми окремих законів. Характерною особливістю законодавства Франції в аспекті окресленого питання є наявність так званого «генерального делікту», під яким розуміються будь-які дії особи, що спричиняють шкоду іншій особі зобов'язують того, з чийої вини вона виникла, до відшкодування збитків. Поняття збитків містить у собі матеріальні збитки, тобто посяган-

ня на права та інтереси матеріального характеру, і немайнову (моральну) шкоду, що включає в себе фізичні і моральні страждання потерпілої сторони.

До матеріальних збитків відносять: пошкодження або втрату майна, необхідність здійснення додаткових витрат у зв'язку з порушенням зобов'язання; зменшення очікуваного доходу. Збитки мають бути достовірними, безпосередніми та полягати в порушенні законних інтересів потерпілої сторони. Французьке законодавство допускає також таку форму збитків як «збитки у майбутньому», якщо їх нерозривний зв'язок із порушенням зобов'язання буде доведено потерпілою стороною. Під моральними збитками розуміють такі категорії, які не мають встановленої грошової оцінки, зокрема посягання на честь і гідність потерпілого, завдання йому душевних страждань. При цьому у судовій практиці набули поширення випадки відшкодування немайнової шкоди у сфері недобросовісної конкуренції. Особливо часто нематеріальна шкода стягується у разі дискредитації конкурента або поширення про останнього завідомо неправдивих даних. Для того, щоб мати можливість стягнення нематеріальних збитків, необхідно подати позов про недобросовісну конкуренцію, і самого факту наявності такої конкуренції буде достатньо для винесення судом позитивного рішення у справі. Так, у справі між двома операторами зв'язку, що розглядалась Касаційним судом Франції 12 лютого 2008 р., було прийнято рішення про відшкодування збитків за «нелояльну конкуренцію» з боку винної сторони лише на підставі наявного факту такої конкуренції [6]. Таким чином, приходимо до висновку, що відшкодування нематеріальних збитків юридичним особам внаслідок деліктного зобов'язання, на відміну від договірного, законодавством Франції передбачено.

Основною умовою настання деліктної відповідальності за законодавством Франції є встановлення причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника і тими шкідливими наслідками, які мали місце через правопорушення. При цьому протиправність, тобто порушення особою приписів закону, належить за французьким законодавством, поряд із деліктоздатністю, до елементів вини. Під протиправністю у французькому праві розуміється: 1) дія, що порушує суб'єктивне право будь-якої особи; 2) дія, що порушує або суперечить нормам об'єктивного права, до якого належать закони; 3) дії, що являють собою зловживання правом. Під зловживанням правом розуміється поведінка особи, що діє у рамках закону, проте виходить за межі права, які суд вважає допустимими і справедливими.

Джерелами правового регулювання деліктної відповідальності у ФРН є ст.ст. 823–853 Цивільного кодексу, відповідно до яких зобов'язан-

ня, що виникають з делікту направлені на вирішення проблеми відшкодування збитків, завданих потерпілому неправомірними діями правопорушника. Зауважимо, що замість терміна «делікт», якого немає у німецькому законодавстві, застосуванню підлягає така дефініція, як «неправомірні дії». Законодавство ФРН також не містить визначення цивільного правопорушення, проте передбачає конкретні неправомірні дії, які слід кваліфікувати як правопорушення. Такими діями визнаються порушення права на життя, особисту недоторканність, здоров'я, свободу, право власності і т. ін. Наявність визначеного законодавством переліку правопорушень поряд із загальною нормою про неправомірні дії призвела до того, що зобов'язання, які виникають зі спричинення збитків, у ФРН почали називати системою «змішаного делікту». Другим типом неправомірних дій прийнято вважати дії, що порушують загальні правила, як, наприклад: умисне заподіяння шкоди або заподіяння шкоди внаслідок професійної діяльності.

Компенсації підлягає майнова і немайнова шкода. Під майновою шкодою згідно зі ст.ст. 249, 252 і 842 Цивільного кодексу ФРН розуміється позитивна шкода і упущена вигода, при цьому граничні межі суми компенсації за заподіяну шкоду законодавством ФРН не визначені. Однак ст. 254 Цивільного кодексу ФРН передбачено можливість зменшення розміру відшкодування збитків у тому випадку, якщо порушення виконання зобов'язання було спричинене винною поведінкою потерпілої особи. Під компенсацією моральної шкоди розуміється справедливе відшкодування у грошовій формі завданих тілесних

ушкоджень або посягань на свободу, яке проводиться виключно у передбачених законом випадках (ст. 847 Цивільного кодексу ФРН). Отже, відшкодування нематеріальної шкоди юридичним особам, як і при порушенні договірних зобов'язань, законодавством ФРН не передбачається.

Висновок. Підсумовуючи особливості відшкодування збитків в країнах Європи, зазначимо, що головною метою відшкодування збитків є відновлення порушеного стану потерпілої сторони. Окреслена мета формує тенденцію в Європі до відшкодування у повній мірі матеріальних збитків як у договірних, так і позадоговірних зобов'язаннях, тоді як відшкодування немайнової шкоди, за винятком ФРН, є характерним виключно у деліктних зобов'язаннях.

Відшкодування збитків посідає ключове місце в системі відповідальності юридичних осіб країн Європи, незважаючи на те, що жоден європейський нормативно-правовий акт не містить детальної дефініції цього поняття. Однак варто підкреслити, що класифікація, склад та особливості відшкодування збитків досить детально врегульовані законодавством та висвітлені доктриною. Так, майже всі країни Європи до складу збитків відносять позитивну шкоду та упущену вигоду. При цьому відшкодування моральної шкоди у вигляді порушення ділової репутації для юридичних осіб за договірними зобов'язаннями не передбачається. В деяких країнах (приміром, у Франції) допускається відшкодування немайнової шкоди за такими деліктними зобов'язаннями, як, наприклад, недобросовісна конкуренція.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. ABGB Österreich Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch [Electronic resource]. – Mode of access : [http:// ibiblio.org/ais/abgb1.htm](http://ibiblio.org/ais/abgb1.htm)
2. German Civil Code // Bundesministerium der Justiz. – [Berlin], 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html
3. Switzerland Code of obligations : of 10 December 1907 (Status as on 1 January 2012) [Electronic resource]. – Mode of access : [http:// admin.ch/ch/e/rs/2/210.en.pdf](http://admin.ch/ch/e/rs/2/210.en.pdf)
4. France Civil Code // Legifrance.gouv.fr : Le service public de la diffusion du droit. – Electronic data and program. – Paris, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://legifrance.gouv.fr/Traductions/en-English/Legifrance-translations>
5. Schwarz G. C. Gesetzliche Schuldverhältnisse Deliktsrecht – Schedensrecht – Bereicherungsrecht – GoA : Ein Lehrbuch für Studium und Examen / G. C. Schwarz, M. Wandt. – 2., neu bearb. auflage. – Munchen : Verlag Franz Vahlen, 2006. – 606 s.
6. Некоторые показательные постановления Кассационного суда [Франции] // Cour de cassation. – Paris, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.courdecassation.fr/documents_traduits_2850/1088_1091_3584/_17794.html

Кикоть Е. А. Компенсация убытков в хозяйственных правоотношениях по законодательству стран Европы

Излагается комплексный анализ правового регулирования компенсации убытков в качестве санкции в хозяйственных правоотношениях между субъектами хозяйствования европейских стран.

Ключевые слова: хозяйственно-правовая ответственность, компенсация убытков, европейское законодательство

Kykot Olena. Damage compensation in the commercial legal relations under the laws of European countries

Comprehensive analysis of the legal regulation of damage compensation as a sanction in commercial relations between the entities of European countries is presented in the article.

Key words: commercial liability, reimbursement of damage, European legislation